

**ULUSLARARASI
BALKANLARDA TÜRK VARLIĞI
SEMPOZYUMU - II**

BİLDİRİLER

I. CİLT

Yayına Hazırlayan:
Yrd.Doç.Dr.Ünal ŞENEL

T.C
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
Manisa Yöresi Türk Tarih ve Kültürünü
Araştırma ve Uygulama Merkezi

Celal Bayar Üniversitesi Yayını
Manisa 2010

ULUSLARARASI BALKANLARDA TÜRK VARLIĞI
SEMPZYUMU – II BİLDİRİLER

Yayına Hazırlayan: Yrd.Doç.Dr.Ünal ŞENEL

© Celal Bayar Üniversitesi

İSBN 978-975-8628-13-1
978-975-8628-14-8

- Bu kitapta yer alan bildirilerdeki bilgi, fikir ve hükümlerin yanısıra kullanılan dile ilişkin tüm sorumluluk sadece bildiri sahiplerine aittir.

Baskı: Celal Bayar Üniversitesi Matbaası

Manisa 2010

Balkanlar'da beş asırdan fazla süren Osmanlı hâkimiyeti döneminde, fethin ilk yıllarından itibaren sistemli bir iskân politikası yürütülmüştür. Anadolu'nun değişik bölgelerinde (özellikle Konya, Karaman, Aydın ve Maraş) aşiretlerinin zorunlu iskâna tabi tutulmasıyla bölge kısa zamanda Türkleşmiş ve İslamlaşmıştır. Bölgenin sahip olduğu askeri, ticari, ekonomik, kültürel ve sosyal önemden dolayı Osmanlılar Balkanlar'da yoğun bir imar faaliyeti yürütmüşlerdir. Mevcut şehirler yeni bir anlayışla imar ve ihya edilirken, yeni şehirler ve yerleşim yerleri de kurulmuştur. Şehirlerde, bir cami etrafında gelişen külliye yapıları, şehrin fiziki yapısına yön vermiştir. Şehir merkezlerinde, cami-mescit, tekke-zaviye ve türbe gibi dini; han, bedesten, arasta, ve çarşı gibi ticari; imaret, hamam, köprü, su kemeri, çeşme ve kulesi gibi sosyal; mektep, medrese ve kütüphane gibi eğitim; kale, kule-ocak, burç ve tabyalar gibi askeri yapılar inşa etmek suretiyle, Osmanlı-Türk şehir dokusu anlayışı bölgeye hâkim kılınmıştır. Bu suretle bölgeye yeni bir yaşama tarzı, ticari hayat ve medeniyet getirilmiştir.

Osmanlıların yaklaşık altı yüz yıl devamlı bulunduğu güneydoğu Avrupa'da dünyanın bu yerinde islamın her yönüyle tanıtımı için çok nadir tanınan bir fırsat meydana gelmiştir. Bu durum demografik araştırmalardan islamın sanattan esnaf ve geleneksel bilimde mevcudiyeti ve onlara etkisini araştırmaya kadar bir çok alanda izlerini bırakmıştır.

Türkiye'de, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivlerinde yapılan araştırmalar sonucunda, Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyeti döneminde 15.787 vakıf ve kamu eserinin inşa edildiği tespit edilmiştir. Bir de buna Türkiye dışında kalan veya kaybolan arşiv kayıtlarını ilave edecek olursak bu sayının daha da artması mümkündür.

Toplumun demografik yapısı ayrı bir çalışmanın konusudur ama belirtmek gerek ki Bosna Hersek'te, Sırbistan'da Sancak ve Karadağ'da hatta Makedonya (Torbeci) ve Bulgaristan (Pomoci)'da nüfus çoğunluğunu Slavlar (Boşnaklar) oluşturmaktadır. Balkan'daki Türk etnik ögesi Türkler'in bu bölgede henüz yüz yıl önce temsil ettiği kadar sadece soluk bir gölgesidir. Geçmiş zamanlarda bu alanda diğer farklı gruplar da yaşamıştır lakin egemen müslüman etnik gruplarında meydana gelen 'etnik temizlik', imha, sürgün ve asimilasyon sırasında çoğu yok olmuşlardır.

Bosna- Hersek, Fatih Sultan Mehmet tarafından 1463'te Türk idaresine katılmasına rağmen, bölgede Türk kültürü ve

* Prof. Dr. Bosna Hersek

hâkimiyetinin yerleşmesi, ancak 16. yüzyılın ilk yarısında veya başka bir deyişle Türk - Macar savaşlarından sonra gerçekleşebilmiştir. Bosna- Hersek'de Osmanlı'nın ilk hâkim olduğu yıllarda birer küçük yerleşim yeri olan Saraybosna, Mostar, Travnik, Poçitel, Stolac, Banyaluka, Bihaç ve Zvornik iktisadi ve ticari hayatın artmasıyla kısa bir dönemde büyük şehir görünümüne gelmişlerdir. Osmanlı Devleti askeri idari yönde ağırlığını gösterirken, buna karşılık Vakıf Müesseseleri müstakil olarak halkın dini, sosyal, kültürel ve ticari alanlarında ihtiyaçlarını karşılayacak vakıf eserleri inşa etmekle uğraşmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivlerindeki belgelere dayanarak Bosna – Hersek'te toplam 3560 yapı inşa edildiği belirtilmiştir. Bu yapıların kullanım amaçlarına göre dağılımı şu şekildedir:

Osmeni İmparatorluğunda Balkanlar

Bosna Paşalığı 1593-1606

Dini		
Cami-Mescit	1182	
Tekke	75	
Türbe	135	
		1392
Eğitim		
Medrese	76	
Mektep	874	
Darulkurra	2	
Ruşdiye	2	
Kütüphane	6	
		960
Ticari		
Han	622	
Bedesten	2	
Arasta	4	
Kervansaray	8	
		636
Askeri		
Kale	64	

Kule-Ocak	135	
		199
<i>Sosyal</i>		
İmaret	9	
Hamam	45	
Çeşme	146	
Köprü	121	
Su Kemerli	1	
		322
Sivil		
Konak	20	
		20
<i>Kamusal</i>		
Saat Kulesi	24	
Saray	3	
Hükümet Konağı	5	
		32
Toplam		3560

Bosna-Hersek'te Osmanlı ve İslâmın Dervişler ve Tarikatlar Üzerinden Yaygınlaşması

Bosna-Hersek'i, *sufizmin* meydana gelişi ve kalışı araştırmaları bağlamında Balkan'dan ayırmak güç olduğundan sadece Bosna- Hersek'e daha çok yer vererek kısaca güneydoğu Avrupa'nın tarihinden bahsedeceğiz.

Neredeyse her müslüman ülkesinde olduğu gibi Balkan bölgesinde ve bu durumda Bosna'da da islamın muhafızları ve nakliyecileri olarak *tarikatlarm* ana rolü çok büyük öneme sahiptir. Açıkça belirtilebilir ki islami sosyal düzenin oluşumu Avrupa'nın bu bölgesinde sufi şeyhlerinin şahsi katkısı, tarikatları ve derviş *halkalarını* oluşturan taraftarlarının toplu olarak katkısı olmadan imkansız olurdu. Osmanlı Bosna sufileri islamın entelektüel seçkinleri ve diyebiliriz ki kırsal ve şehisel alanlarda 'halk' islamının oluşması ve yaygınlaşmasını güçlendirmiştir. Bir zamanlar kıyaslanamaz oluşumun şimdi sadece bir gölgesi olması unsuruna rağmen sufi etkisi hala bütün balkan islamında kökeni belli olmayan *adetlerde* ortaya çıkan ve derviş *adabınının* ayrılmaz parçası olan kuralları algılamak ve yaşamaya kadar canlı gelenek hissedilmektedir. Müslüman toplumda etkisinin gücü ve fonksiyonu yüzyıllardır olduğu gibi hala da bazılarının mevcut olduğu tarikatların bu bölgedeki sayısı ve çeşitliliğinden de belli olmaktadır.

Osmanlılar zamanında en büyük ve en yaygın *tarikatlarm* Halvetiler ve Bektâşi tarikatlarıydı. Şu an arızı olmalarına rağmen bu iki tarikat 18. ve 19 yy boyunca Osmanlı Balkanı'nda hakim olup taraftar sayısı ve yaygınlık bakımından

ardılarından Nakşibendi, Kadiri ve Rıfai tarikatları geliyordu. Bu tarikatların üçü de bugüne kadar varlığını ve ününü korumaya başarmıştır. *Mevlevi, Bayrami, Melami, Sa'dii, Calveti, Şazeli* ve *Bedevisi* gibi diğer tarikatlar Osmanlılar zamanında değişik zamanlarda meydana gelip yok olmuşlardır.

Sufilerin büyük bir kısmı Osmanlı temsilcileri ile yakın hatta Osmanlı elitesi arasında olduğuna rağmen Balkan yarımadasına Osmanlılardan önce varan Bektaşî ermişi *Sarı Saltık*'tı. 14. yy'da yaşayan ve Osmanlı askerlerinden onyıllarca önce Balkanlar'dan geçen bu sufinin hayatı hakkında en çok bilgi vefatından sonra da hala yaşayan efsaneye bürünmüştür. Kabrinin Balkan bölgesinde yedi ya da sekiz yerde olduğu bilinmekte olup bunların yanında da kutsal olarak bilinen Bosna (Blagay), Romanya (Babadağ), Makedonya (Ohrid yakınlarında) ve Arnavutluk (Kruya) gibi yerlerde *makamlar* ortaya çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 15. ve 16. yy'da Balkan'da yaygınlaşmasıyla hükümetin emri üzerine askerler arasında bürokratlar, bilim adamları, sanatçılar ve pir ve şeyhler önderliğinde farklı tarikatlara mensup dervişler katılıp vardıkları yerlere sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun fethedilen yerdeki hükümdarlığının sembolü olarak değil islamın toplum arasında yaygınlaşması merkezi olan zâviyeler, konaklar kurmuşlardır. İki önemli zaviye Saraybosna'da 1463 yılında fethedilmesinden sonra kurulmuştur. Osmanlı seçkinlerinin bağıışı olan bu iki zaviyenin kurucusu Nakşibendi şeyhleridir. Bir müddet sonra imparatorluk idaresinin kurulmasından sonra ve dini islamın yaygınlaşmasından dolayı yerli halkın manevi ihtiyaçlarını karşılayacak tekkeler yapılmıştır.

İlk Osmanlı sufileri çoğunlukla Nakşibendi tarikatına mensup olup 15.-17. yy'da toplanma yerleri Bosna ve Makedonyaydı. Suni 'ulema'ya sıkı bağlı olan Nakşibendiler Bosna- Hersek'in kentsel bölgelerinde 'geleneksel' islamın sağlamlaştırılmasını sağlamak için ilk sıralarda yer almışlardır. Osmanlılar zamanından Balkan'da üç ayrı Nakşibendi dalgası ayırılabilir. *Halife Khwajah 'Ubayd Allah Ahrara*'ın temsilcileri olan; Serez'e (Yunanistan) yerleşen Mullah 'Abdullah İlahi (p. 1491), Üsküp'te ilk Nakşibendi tekkesini kuran Shaykh Lutfullah ve Fatih Sultan Mehmet Han ordusu ile Bosna'ya gelen Şemsi dede ve Ayni dede adındaki birkaç şeyh ilk aşama için önemli şahıslardır. 18. yy'ın son dönemlerinde Halvetiler'in gölgesinde yaklaşık yüz sene yaşayan Nakşibendi tarikatı Bosna'da tarikatın müceddidi Hüsein- baba Zukiç'in önderliğinde Orta Bosna'da Nakşibendi tarikatını sağlamlaştıran *Hacı Meyli-baba* ve *'Abd al-Rahmana Sirri-baba Sikiriç*'in muhteşem çalışmasıyla tarikat yenileştirilmiştir. *Şeyh Hüsein-baba* ilk ilahiyat eğitimini Foynica'da almış olup, daha sonra eğitimine Saraybosna Kurşumlu Medresesi ve İstanbul'da Fatih Camisinde devam etmiştir. Eğitimi sırasında tekkeleri özellikle Nakşibendi usulüyle zikir yapılan Muradiye Tekkesini devamlı ziyaret ediyordu. Bu tekkenin şeyhi Hüsein-baba Zukiç'i tarikat hakkında daha çok bilgi sahibi olması için kendisini Konya, Buhara ve Samarkand'a göndermiş ve gerekli eğitimi gördükten sonra Bosna'nın Vukelyiçi şehrinde Nakşibendi tekkesini açmıştır. *Şeyh Hüsein-baba Zukiç*'in Bosna'da daha sonra Nakşibendi tarikatının baş muallimi olan *Sirri-baba Sikiriç* adında sadece bir

öğrencisi vardı. Kendisi Vukeljiç'teki tekkeye şeyh olarak hala aktif olan Hacimeyliç ailesinin geldiği Muhammed Meyli (Hacı Meyli-baba)'yı tayin etmiştir. Bosna'da üçüncü Nakşibendi dalgası ikincisinin hemen sonrasında 19. yy'ın son yıllarında Orta Bosna bölgesinde, Kosova ve Makedonya'da *Khalida al-Baghdadi'nin* Halidi kolunun meydana gelmesinden sonra gerçekleşmiştir.

Nakşibendi tarikatından başka, 16. yy'ın ilk on yıllarında, ünlü ve modern Halveti tarikatının birkaç koluna mensup şeyhler, Osmanlı hükümetinin desteğiyle Balkan'a yüzlerce tekke kuran temsilci ve vekillerini göndermişlerdir. Culşeni tarikatı tarihsel olarak Güney Arnavutluk ve Epir bölgesinde çok erken ortaya çıkmış olup Cemaliyye tarikatı ise ana merkezlerini Sofya (Bulgaristan) ve Ujice (Sırbistan)'da kurup oradan Bosna ve Osmanlı Macaristan'a doğru yaygınlaşmışlardır. Tarihte, Saraybosna'dan Niş'e ve Üsküp'ten Atina'ya kadar birçok şehirde tekkesi bulunan Sinani ve Sünbülü tarikatlarının varlığı kayıtlıdır.

Halveti tarikatının bir diğer dalgası da, 17. yy'da eski kolların yerine gelen, Hayati ve Karabaşı tarikatlarının hala ama daha az sayıda bulunduğu Arnavutluk, Kosova ve Makedonya'da Halvetilerin başına gelen Cerahi, Karabaşı ve Hayati gibi yeni sübelerin ortaya çıkmasıyla meydana gelmiştir. 18. ve 19. yy'da Cerahi tarikatı mensupları Morea ve daha sonra Bulgaristan'da islami yaşamın tekrar sağlanması için önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Halvetilerin reformistik olan Şabani kolu 19 yy. Bosna ve Bulgaristan'a yaygınlaşmış ve buralarda kısa süreli olsa da, bir zamanlar Nakşibendi ve Halveti şeyhlerinin 16. ve 18. yy'da Balkan'da en önde gelen alimleri tarikata alarak yaptığı gibi, geleneksel ortodoksluğun koruyucu ve muhafızları olarak ortaya çıkarak önemli başarılar elde etmişlerdir. Bunun somut örneği, diğer Halveti şeyhleri ile birlikte Bosna'da Hamzevi hareketinin Bulgaristan'da ise Badr al-Dinist ve Kızılbaşlar hareketlerinin yaygınlaşmasını durdurmak için aktif rol oynamış, Sofya'da önder balkan müslüman ve teoloğu olan Sofyalı Bali Efendi'idi (p.1553).

15. ve 16. yy'da uzun zaman Osmanlı askeriyesi ile yakın ilişkileri olan Bektaşiler tarikatının bu bölgede ordugahın dışındaki müslüman halka olan etkisi sınırlıydı. Bektaşiler'in Balkan'a ilk gerçek geçiş çalışması tarikatın reorganizatörü olan Balim Sultan'ın (p. 1516) oradan Balkan'a öğrencilerini gönderdiği Kızıl Deli ve Trakya'da açılan tekkelerdir. İlk Bektaşi babaların faaliyetlerinin ayrıntılarının bilinmemesi unsuruna rağmen bugüne kadar Makedonya'da (Tetovo'da Sersem Ali Baba) ve Arnavutluk'ta (Razgrada yakınlarında Demir Baba) korunan bazı mezarlar onların varlığı ve faaliyetlerinin kanıtlarıdır. Osmanlı hükümdarlarının tarikatların her izini ortadan kaldırma çabası nedeniyle (sufilere karşı meydana gelen Kadızade hareketinin etkisiyle) 17. yy'a kadar Bektaşiler ana tekke olan Kızıl Deli tekkesinden dervişlerin gönderilmesiyle Balkana'a geçme konusunda pek başarılı olamamışlardır. Tarikatın cömertliği, canlılığı ve yerel adetleri absorbe etme yeteneği Bektaşi dervişlerinin yerel halkın 'milli' islamını (Anadolu'dan Bulgaristan'a kaçan Türkmen şiilerin soyundan Bulgar Kızılbaşlar gibi) öğelerinin kabul etmesini ve kanatlarının altına birçok Bektaşi ermişini almasını ve bir araya

getirmesini sağlayan özelliklerdir. Bosna Hersek'in büyük şehir merkezlerinde Bektaşî tarikatının bir çok taraftarı olup faaliyetleri bu bölgelerde en büyük ölçülerde yeniçeri kışalarının parmaklıklarıyla biter, birkaç tekke de Gül Baba'nın mezarının bulunduğu Budapeşte'de, Eger'de (hala binaların bir zamanki parlaklığı hatırlanan Macaristan'da) ve Belgrat ile Banya Luka'da bulunmaktadır. Macaristan ve Slavonya'dan geri çekilmeye rağmen Bektaşî tarikatı yeniçerilerin kaldırılması ve *tarikatlarmın* 1826 yılında yasa dışı koyulmasından sonra Arnavutluk ve Yunanistan'da temeller atılmaya başlanıp bazı *baba* ve dervişler Balkan sınırları ve kıyıda yerlere Osmanlı Hükümetinden uzak yerlere kaçmışlardır. Bu zaman zarfında (özellikle 1860 yıllarında Bektaşî faaliyetlerinin kesildiği belgesi çıkarıldıktan sonra) tarikat büyük bir kısmıyla güney Arnavutluğa yerleşmiştir ancak 1912 yılında orta ve batı Balkan bölgesinde hala yüzlerce tekke bulunmaktadır.

17. yy'ın başında Kadiri ve Mevlevî adında iki tarikat daha gelip bölgenin manevi yaşamında önemli rol oynayacaklardır. Kadiri tarikatı faaliyetini Şeyh İsmail Rumi'nin (p.1631) isteği üzerine İstanbul'da başlatmış olup 1660 yılına kadar Kadirileri Prizren'den (Kurula tekkesi, şeyh Hasan Horasani), Berat (şeyh Ahmet tekkesi), Üsküp (Aldi Sultan tekkesi) ve Saraybosna (Hacı Sinan Tekkesi) üzerinden Gasoutna (Delikli Baba tekkesi)'ne kadar bulmak mümkündür. Kadiri tarikatı, yazar, ruhani ve entelektüel bir insan olan ayrıca yerli politikaya açıkça karışması nedeniyle sürgüne gönderilmeden önce Saraybosna'da en az iki Kadiri tekkesinin başında bulunan şeyh Hasan Qa'imi Babanın faaliyetleri (p. 1691) sayesinde Bosna'da derince köklenmiştir. Kadiri tarikatı hizmetini bütün Osmanlı saltanat ve zamanı boyunca devam ettirmiş olup 19 yy'ın son zamanlarında daha parlak dönemini yaşamıştır. O zamanlarda iki tanınmış şeyh *Mehmed Sezai* ve *Hacı Kadri* (ikisi de Arnavut ve üstün eğitim görmüş *alim*) İstanbul'da gördükleri şeriyat eğitiminden sonra Kosova, Bosna ve Makedonya'daki tarikatları canlandırmışlardır. Kadiri tarikatı için icazetnamesinin meşhur Türk şeyhi Mehmet Emin Tarsusi'den alan Hacı Kadri Bosna'da Travnik'ten doğu Arnavutluk'ta Peşköpiye'ye kadar vekilleri arasında iyi bağlı bir ağ kurmuştur.

Kadirilerin Balkan'a geldiği zamanlarda, mistik Celaleddin Rumi öğrenimine dayanan ve kısa zamanda Plovdiv, Seres, Salonik, Elbasan, Üsküp, Belgrat, Peçuh (Macaristan'da Pecs) ve Saraybosna'da tekkeler açan birlikler de gelmiştir. Çok yönlü gösterişlerle bu tarikat kentsel bölge ve kültür seçkinleri ile kendini sınırlamış olup birçok Balkan Mevlevî derviş ve şeyhi saltanatın edipleri arasında yer almışlardır. Habib Dede (p. 1643), Mostar'lı Fevzi (p. 1707) ve Fadıl Paşa Şerifoviç (p.1882) gibi şahıslar Osmanlı dini edebiyatında daimi izler bırakmışlardır.

Osmanlılar zamanı süresince birkaç küçük tarikat kendi organizasyonlarını uygun aşamalara getirmişlerdir. Hacı Bayram Veli birliği (p. 1430) Üsküp, Sofya, Şkodra (Shkodra) gibi yerlerde Balkan'ın her bir tarafına tekkelerini kurmuştur. Bayramilerin iki kolu Calveti ve Malamiler aynı başarıyı elde etmişlerdir. 19. yy'ın son zamanlarında Melamiler Kosova ve Makedonya'da Mısırlı şeyh Muhammed

Nur ul-Arabi (p. 1897) özellikle bu şeyhin karizmatik çekiciliği sayesinde taraftarlarının sayısını artırarak belli başarıyı sağlamışlardır. Söz konusu akıbetler öncesi Bayrami tarikatını Bosna'lı şeyh Hamza Bali (p.1573) sağlamlaştırmış olup doğu Bosna bölgesinde Drina nehri vadisinde geniş bir destek sağlamayı başarmıştır. Bu hareket konvensyonel dini otoriteler ve Osmanlı idaresi arasında paniğe neden olmuş ve balkan 'ulema'sı Hamzevilere karşı düşmanlığını açıkça göstermeye başlamıştır. Nihayet, Hamza Bali'nin Osmanlı hükümetini açıkça eleştirmesi rejimin kendisinde de endişeler yaratmıştır. Fetva ile emredilmiş şeyh Hamza Balinin tutuklanması, İstanbul'a götürülmesi ve ölümünün sırrı taraftarlarını yasal olmayan çalışmaya sürüklemiş olup diğer Hamzevi şeyhlerin bazıları öldürülmüş bazıları ise saltanatın uzak bölgelerine sürgün edilmiştir. Onlarca yıl sonra Hamzeviler gizlilikten ortaya çıkmışlardır.

Sa'di tarikatı, şeyh *Sa'd al-Din Džibavija* (p. 1330), Balkan'da ilk defa 17. yy ikinci yarısında kuzey Arnavutluk'tan gelen Arnavut şeyh Acizi Baba'nın katkıları sayesinde ortaya çıkmaktadır. Orta tekkeyi Sa'dilerin hala var olduğu ve oradan bütün Arnavutluğa yaygınlaştığı Prizren'de kurmuştur. Arap kökenli bir tarikat daha olan Rifa'i tarikatı Balkan bölgesine iki ayrı dalgada varmıştır; ilki meşhur 1700'lü yıllarda, sadece Makedonya ve Bulgaristan'da sınırlı, bir çok arap şeyhim isteği sonucunda gerçekleşmiş ikincisi ise 19. yy'n ikinci yarısında Kosova'lı şeyh Musaa Muslih al-Din'in (p. 1917) faaliyeti sonucu bu tarikatın sağlam temellerde tam manevi ve sufi etkili oluşturulmasıydı. Kadiri şeyhi Hacı Kadri gibi şeyh Musa da o zamanlar Avusturya- Macaristan işgali zamanında Bosna- Hersek'li müslümanlarla yakın irtibat ve ilişkiler kurmuş hatta Saraybosna'da ufak Rifa'i birliğini kurmaya başarmıştır. Diğer iki arap tarikatı olan Şazili ve Bedevi tarikatları, Saraybosna'da hala faaliyette olan Kadiri-Bedevi kolu tekkesi bulunmasına rağmen, neredeyse tamamen yok olmuşlardır.

Osmanlı hükümeti sırasında Bosna- Hersek'te sufizme gözde kenarda kalmış ama onu belirgin ve gerçek kalitesini vermiş bazı unsurlar yardımcı olmuşlardır. Halveti, Nakşibendi ve Kadiri gibi ortodoks tarikatların şeyhlerinin neredeyse tamamı 'ulema'nın en yüksek kademesine mensup olup tarikatları Bosna'ya 'getiren'lerin çoğu İstanbul, Bağdat, Kahire, Şam ve Medine gibi etkili medreselerde öğrenim görmüşlerdir. Bu unsur bazı tarikatlara özel olanaklar sağlamış olup tarikat taraftarları özellikler Mevlevi ve Bektaşiler sadece Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesinde değil yaşadıkları ülke ve bölgelerin yerli dilinde muhteşem düzyazı ve ilahiyat eserleri yazarlarıydı. Bosna'lı sufiler sadece Bosna, Balkan ve Osmanlı saltanatında değil bütün islam aleminde o zamanlar sayısı az olmayan en çok okumuş ve en bilgin kişiler arasında yer almışlardır.

Sıradan bir Boşnak müslümanına gelince, yaşadığı yerin sosyal çevresi en çok etkisi olacak tarikatı belirliyordu. Kırsal bölgelerdeki yaşam koşulları, genellikle eğitim ve ilim enstitülerden uzak çeşitli eğilimlere neden olmuşlardır. Buralarda daha güçlü gösterilen tarikatlar bazı heterodoksi ve sinkretizm özelliklerini göstermişlerdir. İslama geçme sürecini yumuşatmak amacıyla toplum

bir süreliğine 'eski yol' öğelerinin bazılarına hala bağlı kalıyorlardı. Örnek olarak 16 yy'da Drina nehri vadisi boyunca çok büyük etkisi olan Hamzeviler bu bölgede halkın islamı kabul etmesinden kısa zaman sonra sağlamlaşmış olup Osmanlıların tarikatın bütün faaliyetlerini kesmiş olmasına rağmen inançlarının temeli olan fikir ve düşünceler yok olmasında sonra bile tarikatın doktrinelerinde aktif olmayı ve halkın yaşamında yazılı olmayan kurallar olarak yaşamaya devam etmiştir.

Osmanlılar'dan sonra Balkan'da sufizmin durumu

Bosna'da tarikatların belirli düşüşü Osmanlı hükümetinin etkisinin zayıflaması ile gerçekleşmiştir. Bu düşüş dalgasının ilk hedef ülkeleri, 18. yy'ın ilk yarısına kadar müslüman halktan tamamen 'temizlenmiş' ve bununla birlikte bu bölgelerde islamın var olduğunu ve islama yönelik bütün kurumların yok olduğu Macaristan ve Slavonya'nın Tuna nehri taraflarına yönelikti. Bir zamanlar müslümanların çoğunlukta ya da tamamen olduğu Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan'ın bazı yerleri özellikle ortodoks hristiyanların güçlü ve zalim çekememezlik taktiği yüzünden Osmanlı hükümetinin izlerini silmiştir. Buna karşı

Osmanlı hakimiyetinin Bosna- Hersek'teki sonu, 1878 yılında, bu bölgede tarikatların da yok olmasını getirmemiştir. Müslüman halkının toplu olarak göç etmesiyle sarsılan şeyhler Bosna'da eski etki merkezlerini koruyup yenilerini de kurmaya başlamışlardır.

Müftü şeyh Hüsnü Numanagiç'in (p.1931) Bosna'ya getirdiği *Nakşibendi-Halidi* sübesi ve şeyh Seyfudin İblizoviç'in (p.1889) Halveti- Şabani sübesi ülkenin kuzeydoğusunda tekkeler kurmuştur. Avusturya- Macaristan işgali Bosna tarikatlarının bütün islam alemindeki kardeşleriyle irtibatını kopartmamıştır. Buna örnek olarak 1900'lü yılların en önemli iki Kosovalı şeyhi *Hacı Kadri* ve *Musa Muslih al-Din*'in seyahatleri, yerli sufilerle buluşmaları ve Saraybosna'da yaşayan ufak Arnavut Bektaşiler birliği ile sürekli irtibatta kalan iki Kosovalı babadır. Bu şartlar ilk Yugoslavya'nın (1918- 1941) ilk on yılında sağlandı. Herşeye rağmen müslümanların Bosna'dan sürekli göç etmesi birkaç tarikatın daha hızlı çökmesine neden olmuştur. 1930 yılına kadar Halveti tarikatı Bosna- Hersek'te yok olmuş, II Dünya Savaşına kadar ise bu tarikatın bir tek aktif tekkesi kalmamıştı. Nakşibendi ve Kadiri tekkeleri faaliyetlerine devam etmiş ama sadece Orta Bosna bölgesinde sağlam müslüman bölgesinde kalmışlardır.

İkinci Dünya Savaşının sonlarında ve Yugoslavya'da komünist hükümetinin başa gelmesiyle toplam tarikat organizasyonunun etkisini hissettiği genel baskı dönemi başlamaktadır. 1952 yılında dervişlerin Bosna- Hersek'te faaliyeti tamamen yasaklanmış hem de tahmin edileceği gibi komünist hükümeti tarafından değil hakim yapıların büyük etkisi altında İslam Birliğini yöneten ve birlik ve şeyhleri arkaik batıl inanç kalıntıları ve dine yenilikler (*bidah*) getirenler olarak bilen modern ulema tarafından gerçekleştirilmiştir. Bosna- Hersek'te bütün tekkeler resmi olarak kapatılmış ama Kosova ve Makedonya'daki tekkeler faaliyetlerine devam etmiş hem de büyük ihtimalle şeyh evlerinin genellikle tekke olarak kullanıldığındandır. Bu yasak geçmiş yüzyılın yetmişli yıllarına kadar yürürlükte kalmış olup Kadiri şeyhi

Feyzullah Hacıbayriç'in (p. 1900) ve Prizren'li Rifa'i şeyhi ile Cemali Şehu'nun istekleri üzerine sufizmin Yugoslavya'da yenilenmesine başlanmıştır. 1974 yılında tasavvufun araştırılması ve uygulanmasını geliştirilmesi amacıyla üst kurum olarak SFCY (Sosyalist Federal Cumhuriyeti Yugoslavya) İslami Derviş Tarikatları Birliği (İDTB) kurulmuştur. Bu organşzasyonun kurulmasıyla Bosna- Hersek'te tarikatların faaliyetlerini sınırlayan yasaklar kaldırılmış ve yürürlük dışı bırakılmış olup seksenli yıllarda sufizm ve Bosna kültüründeki rolü hakedilen değeri tekrar sağlamıştır. Bosna- Hersek Tarikatlar Merkezi 1989 yılında İslam Birliği altına kurulmuştur.

Eski Yugoslavya'daki savaş sırasında, 1991- 1995, Bosna- Hersek ve müslüman birliğinin Sırp ve Hırvat saldırılarından korunmasında tarikatlar aktif rol oynamışlardır. Nakşibendi ve Kadiri tarikatları şeyhleri savaşmalarda (özellikle Orta Bosna ve Brčko koridorunda) aktif olan ordulara birçok derviş göndermiştir.

Sufizmin Bosna- Hersek'te şu anki durumu olumlu görünmektedir. Bosna sufizmi tamamıyla çoğunun açıkça taraftarı olduğu ya da tarikata mensup olduğu dini kurumlar tarafından olduğu gibi laikler tarafından da kabul edilmiş durumdadır.

Hacımeyliç ailesi Bosna- Hersek'te belki de bütün Balkan'da en eski tasavvuf gelenekleriyle Nakşibendi ve diğer tarikat şeyhlerini 'vermiş' ve hala da 'vermeye' devam etmektedir. Nakşibendi zikri şeyh Hüsein-baba Zukiç'in belirlediği usül ile sesli yapılmaktadır (zikr-i cehri).

Saraybosna'daki tekkelerden bugün aktif olanlar bir zamanlar cami olan ve tekkeye dönüştürülen Mlini'deki tekke (bulunduğu sokağın adına göre Potočka ismini taşımaktadır), Meytaş'taki tekke, Çelyigoviçi'deki ve Hacı Sinan tekkesidir. Saraybosna'nın içindekilerden başka etrafında da tekkeler bulunmaktadır. Foynica bölgesinde Vukelyiçi- Jivçiçi'deki tekke, Kaçuni'deki tekke, Visoko'ya yakın Moştredeki tekke ve kurucusu şeyh ve müftü Hüsein Numanagiç olan Visoko ve Travnik'teki tekkeler aktiftir. Bu tekkelerde zikir genellikle cuma ya da pazartesi arefesi yatsı namazından sonra yapılmaktadır. Visoko'daki tekkede Ramazan ayında sahurda (sabahtan önce) 'evradı fethiye' okunması adettir. Bu gelenek Visoko tekkesinin kuruluşundan başlayarak bugün hala devam etmektedir. Geleneğe göre tekkelerde yıllık mevlit okunmakta ve en meşhuru her yıl aynı zamanda Foynica'ya yakın Jivçiçi- Vukelyiçi tekkesinde okunan mevlitdir. Bosna-Hersek'te Sultan-ı Nevruz yani baharın ilk gününün mevlit ve zikrle ev tekkesinde ve her mübarek gecenin bütün tekkelerde kutlandığını da belirtmek önemlidir.

Şeyh Nazım al-Qubrusi'nin Nakşibendi- Hakkani kolu Bosna- Hersek'te olduğu gibi Arnavutluk'ta da taraftarlarını toplamaya başladı. Bu şeyh yakın zamanda birkaç defa her iki ülkeyi de ziyaret etmiş ve bir kaç vaaz kitabı Boşnakça'ya çevirilmiştir. Sayıca taraftarı geçenlerde Saraybosna'da Hakkani tekkesini kurmuştur.

Tekkelerden başka Bosna- Hersek'in birçok yerinde cami ve mekteplerde şeyh Hüseyin baba Zukiç'in Nakşibendi usulu ile zikir- tevhid yapılmaktadır.

Bosna- Hersek Tarikat Merkezi Kayıtlarına Göre Bosna- Hersek'te Zikir Yapılan Yerler

Sıra no	Zikir Yapılan yerler	Mekân	Tarikat
1.	Saraybosna	Hacı Sinan Tekkesi	kaderi
2.	Saraybosna	Potok Nakşibendi Tekkesi	nakşibendi
3.	Saraybosna	Nakşibendi- Mevlevi Tekkesi Nadmlini	nakşibendi
4.	Saraybosna – Vratnik	Carina'daki cami	nakşibendi
5.	Saraybosna	Mejtaş Tekkesi	nakşibendi
6.	Saraybosna *	Çelyugoviçi camisi yanındaki tekke	kaderi
7.	Saraybosna *	Golobrdica'daki cami	rıfai
8.	Saraybosna *	Bişçina camisi yanındaki zâviye	nakşibendi
9.	Saraybosna – Aneks *	Zâviye	kaderi
10.	Saraybosna – Obhoca	Cami	nakşibendi
11.	Saraybosna – Otes	Cami	nakşibendi
12.	Saraybosna – Pazariç	Ev	nakşibendi
13.	Saraybosna – Igman	Cami	nakşibendi
14.	Saraybosna – Vogoşça	Ev	nakşibendi
15.	Semizovac – Maleşiçi	Cami	nakşibendi
16.	Visoko –Moştire	Tekke	nakşibendi
17.	Visoko	Tekke	nakşibendi
18.	Visoko	Pertaçka camisi	nakşibendi
19.	Visoko	Şadırvan camisi	nakşibendi
20.	Visoko – Gračanica	Zâviye	nakşibendi
21.	Visoko –Prhinye	Cami	nakşibendi
22.	Busovača – Kaçuni	“Mesudija” Tekkesi	nakşibendi
23.	Fojnica –Vukelyiçi	“Hüsein-baba” Tekkesi	nakşibendi
24.	Foynisa	Srednja Camisi	nakşibendi
25.	Bilalovas	Cami	nakşibendi
26.	Milodraje	Cami	nakşibendi
27.	Merdani	Mektep	nakşibendi
28.	Gorisa	Ev– Zâviye	nakşibendi
29.	Kakany *	Cami	nakşibendi
30.	Vareş *	Tekke	rıfai
31.	Zenica	Daire – Cami	nakşibendi
32.	Zenica – Pehare *	Tekke	nakşibendi
33.	Zenica – Donya Vraca	Ev – Zâviye	nakşibendi
34.	Zenica – Arnauti *	Ev – Zâviye	nakşibendi

35.	Zenisa	Çarşı Camisi	nakşibendi
36.	Riçisa	Cami	nakşibendi
37.	Teşany *	Çarşı Camisi	nakşibendi
38.	Travnik	Yeni Caminin yakındaki tekke	kaderi
39.	Travnik *	Osoye camisinin yakındaki Zâviye	nakşibendi
40.	Mostar – Vrelo Bune	Tekke	nakşibendi
41.	Mostar	Carina'daki cami	nakşibendi
42.	Pazariç *	Tekke	kaderi
43.	Tuzla	“Ahmet ef. Meşiç” Tekkesi	nakşibendi
44.	Tuzla	Meydan camisi mektebi	nakşibendi
45.	Tuzla	Daire – Zâviye	nakşibendi
46.	Gornya Tuzla *	Zâviye	nakşibendi
47.	Olovo	“M. ef. Hafizoviç” Tekkesi	nakşibendi
48.	Jivinise	Caminin yanındaki Zâviye	nakşibendi
49.	Kladany	Zâviye	nakşibendi
50.	Banoviçi	Zâviye	nakşibendi
54.	Srebrenik *	Tekke	rufai
52.	Gračanica kod Tuzle	Cami	nakşibendi
53.	Zvornik yakınında Sapan	Zâviye	nakşibendi
54.	Zvornik yakınında Diviç	Zâviye	nakşibendi
55.	Ključ – D. Bilyani	Cami	nakşibendi
56.	Bujim *	Cami	nakşibendi
57.	Sazin *	Cami	nakşibendi
58.	Tuzla – Dubrave *	Zâviye	şazili

SARAYBOSNA'DA BUGÜN MEVCUT OLMAYAN TEKKELER

İsa-bey Zâviyesi- Mevlevi Tekkesi

- 1.1957. yılında yıkılmadan önce tekke resmi
2. Son yıllarda mevlevi tekkesi rufai tekkesine geçmiştir
3. Bir zamanlar tekkenin bulunduğu yerde şimdi yol geçip izinsiz inşa edilmiş bina bulunmaktadır

Yediler Tekkesi

4. Yedi kardeş türbesi
5. Bir zamanlar tekkenin bulunduğu yerde bugün Yediler defin hizmetleri kurumu bulunmaktadır

Skenderiya Tekkesi

6. Bir zamanlar var olan tekkenin resmi

7. Bir zamanlar Tekkenin bulunduğu yer
8. Bir zamanlar tekkenin bulunduğu sokak aynı adı taşımaktadır

Ali-paşa camisinin yanında tekkenin bulunduğu yer

Trebeviç altındaki tekke

- 10./10a Tekkenin 1881. yılındaki görünümünü

Vogoşça'daki tekke ve cami

11. Bir zamanlar mezarlığın olduğu yer
12. Bir zamanlar tekke ve caminin bulunduğu yer
Kayimi-baba daire binası-tekke
13. Mezarın bulunduğu bodrum katı
Halveti tekkesi ve imaret
14. Bir zamanlar tekkenin bulunduğu binada bugün restoran bulunmaktadır.
Semahane olarak kullanılan oda hala eski mihrap ve tavan izlerini taşımaktadır
15. Restorana giriş

HANİKAHLAR

Gazi Hüseyin Bey Hanikahı

16. Hanikahın eskiden görüntüsü
17. Hanikahın iç görüntüsü
Şeyh Bistrigiya Hanikahı
18. Mehmet İsaşegoviç camisinin yanında Bistrigiya Hanikahının bulunduğu yer

BUGÜN SARAYBOSNA'DA BULUNAN TEKKELER

Nadmlini Tekkesi

19. Cami avlusu
20. Küçük Katip camisi
21. Tekkenin iç görünümü

Potok-Piruşa Tekkesi

22. Bir zamanlar cami yapısı Bakiye defin hizmetleri kurumunun kullandığı yerde bugün tekke bulunmaktadır
23. Tekke girişi

Hacı Sinan Tekkesi

24. /24a. Sinan Tekkesi avlusunun eskiden görünüşünün resmi

Mimar Sinan camisinin yanındaki Rufai Tekkesi

25. Cami ve tekke girişi
26. Tekkeden detaylar

- Meytaş'ta bulunan Nakşibendi Tekkesi
27.Saraç İsmail camisinin avlusundaki tekke
28.Tekke girişi

BOSNA'DA BUGÜN MEVCUT OLAMAYAN TEKKELER

- Foça'daki Tekke
29.Türbe ve mezarlığın yanındaki tekke
Zvornik'teki Tekke
30. Zvornik'te Kaimi-baba türbesinin yanında tekkenin yeri
Yayce'de Tekke ve Misafirhane
31. Tekkenin eski görünüşü

BOSNA'DA BUGÜN FAALİYETTE OLAN TEKKELER

Oglavak'taki Tekke

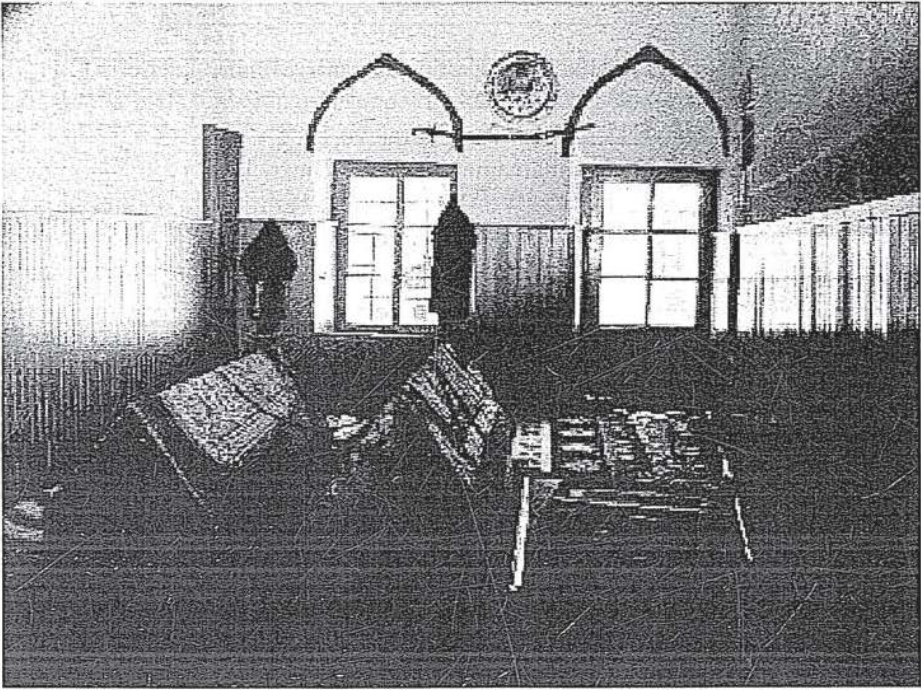
- Moştire'deki tekke
32. Tekkeden detaylar
Jivçiçi- Vukelyiçi'de bulunan Hüsein-baba Tekkesi
33. Jivçiçi'deki tekkenin ilk görünüşü
34.Tekkenin bugünkü görünüşü
Kaçuni'deki Mesudiya Tekkesi
35.Tekkeye giriş
36. Semahane ve meydan odanın iç görünüşü
37.Tekkeden detaylar

HERSEK'TE BİR ZAMANLAR VE BUGÜNKÜ TEKKELER

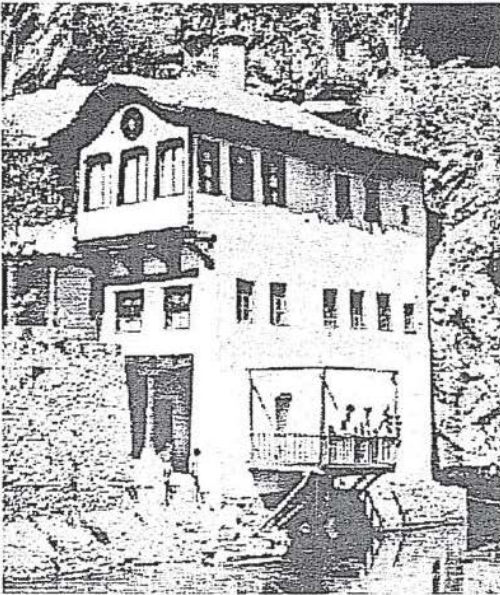
- Mostar'da Koski Mehmet-paşa camisinin yanındaki Hanikah
38.Şeyh türbesi (İshak dede)
39. Koski Mehmet-paşa camisinin avlusu
Halveti şeyhi Mahmut-baba türbesi
40. Onarılmış türbe
41. Mahmut-babanın nişanı
Buna nehrinde Blagay'daki Tekke
42.Buna'daki tekke
43.Tekkenin yanındaki türbe

Kaynaklar

- Ayverdi, Ekrem Hakkı, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, C.1- C.4, Kitap 1-6, İstanbul, 1981- 1982.
 - Čehajić, Džemal, Derviški redovi, Sarajevo 1986.
 - Čelebija, Evlija, , «Seyahatname», İstanbul, (hdžr. 1314.)
 - Gökbilgin, Tayyib “15. Ve 16. Asırlarda Edirne ve Paşaeli Livası”, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Dergisi, , İstanbul 1952.
 - Handžić, A. “ 16.yüzyılda Bosna'da Osmanlı Şehirlerinin Oluşumuna Bir Bakış ”, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul 1992.
 - Kreševljaković, Hamdija, “ Stari Bosanski Gradovi”, Naše Starine, Sarajevo 1954.
 - Mujezinović, M. *İslamska Epigrafika Bosne i Hercegovine*, Kn. 1, Sarajevo 1998.
 - Sikirić, Šakir, *Tekija na Oglavku*, Gajret, Kalendar za godinu 1941.,Bosanak pošta, Sarajevo, 1940.
- Šabanović, Hazim, *Postanak i Razvoj Sarajevo*, Saraybosna 1959.

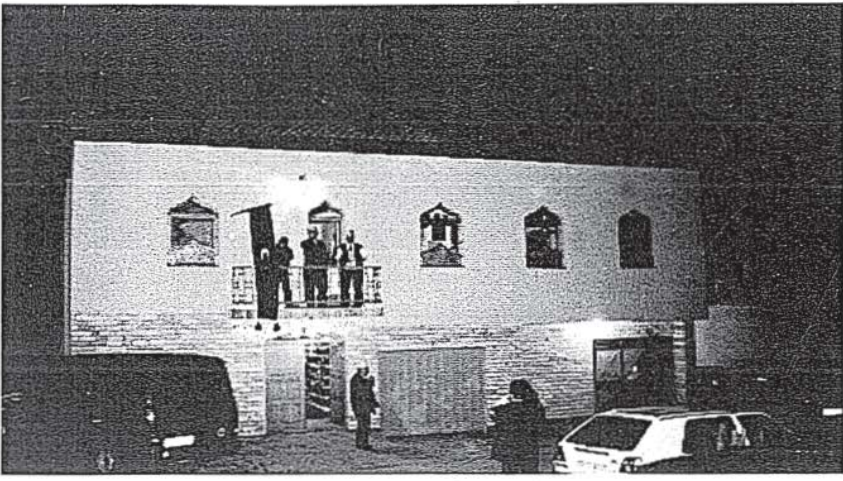
43

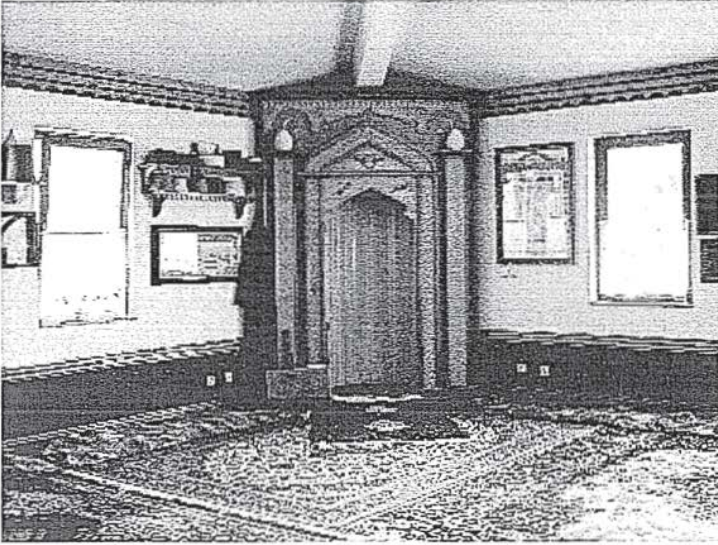
42

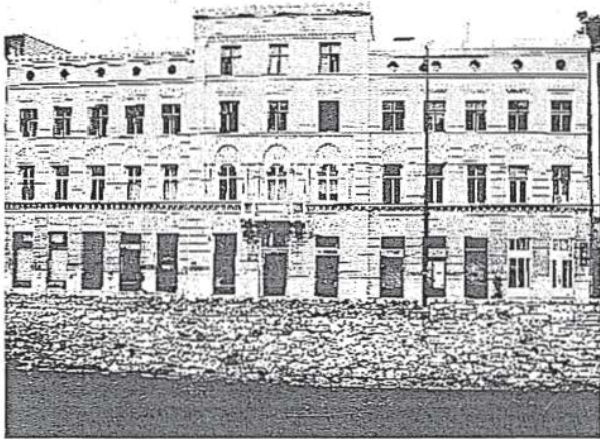
41

32

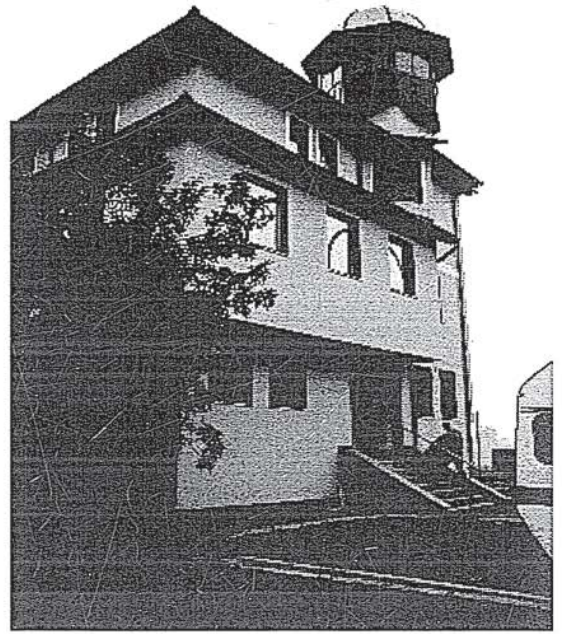
36

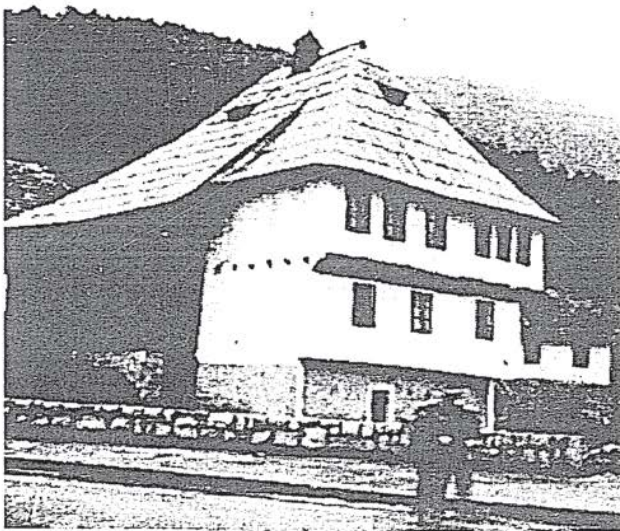
Kaimi Baba
Daire Binası
Tekke

27

35

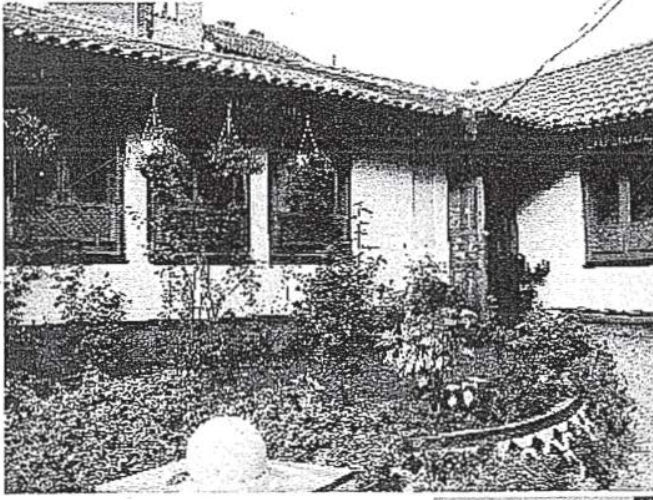

536

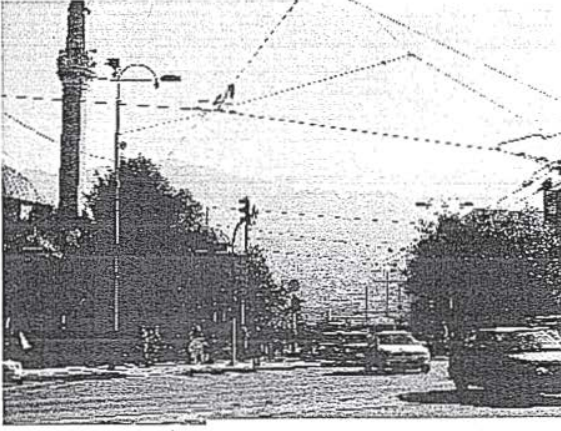

24

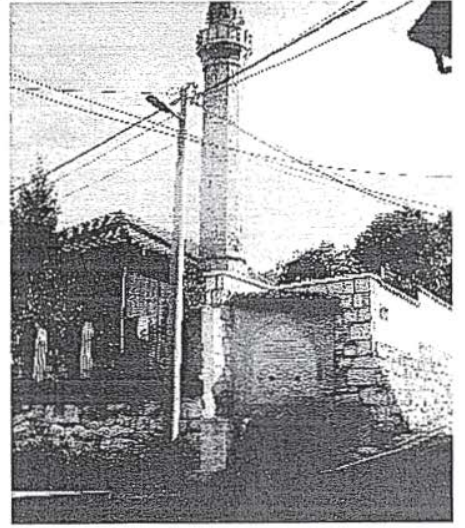
31

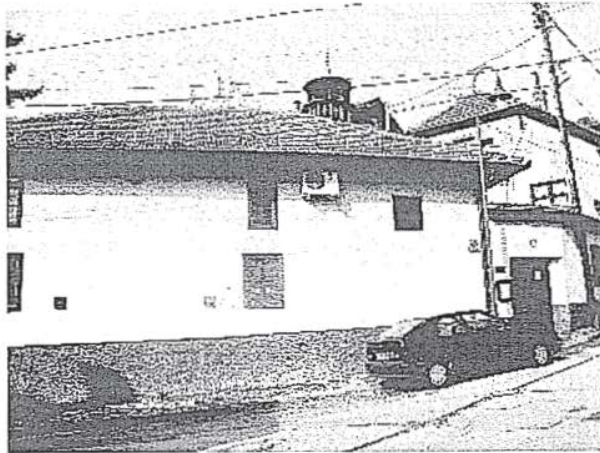
28

Ali Paşa Camii Yanındaki
Tekkenin bulunduğu yer

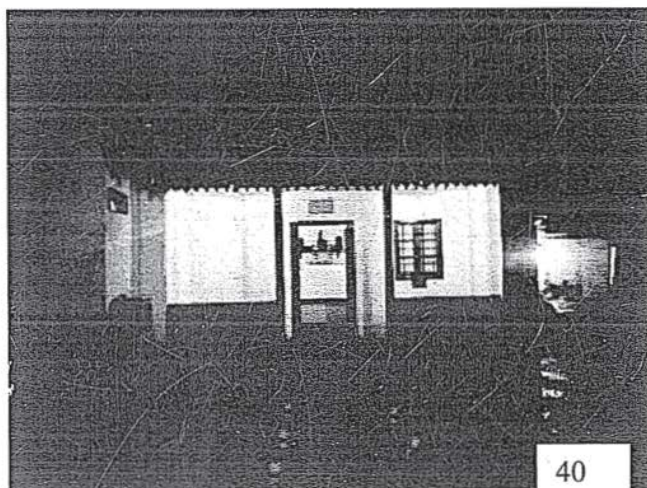
18

25

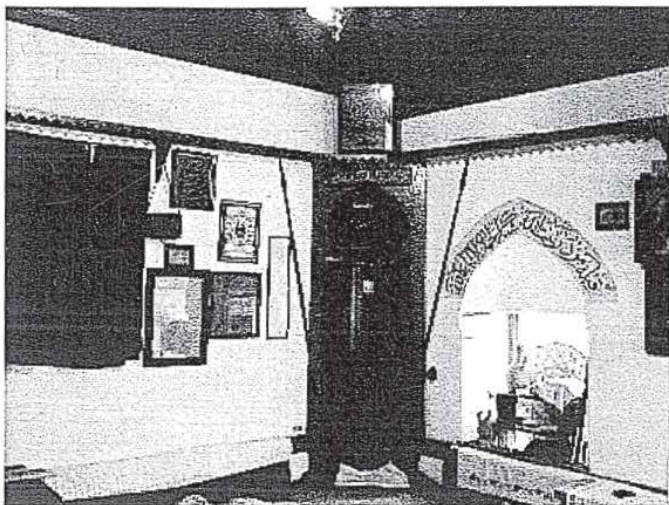
30

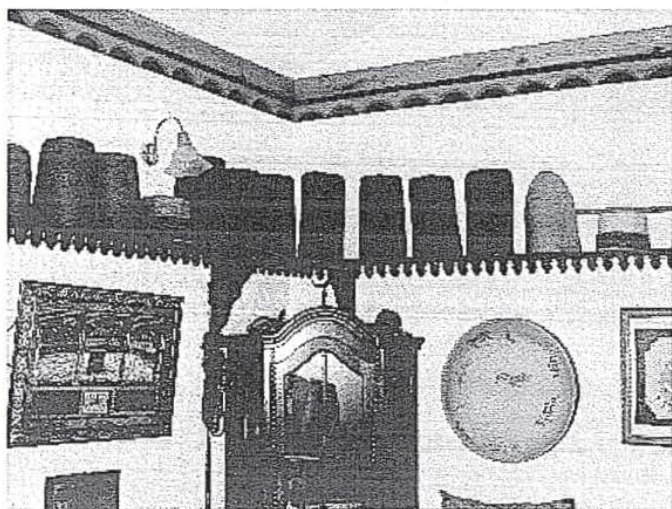
40

14

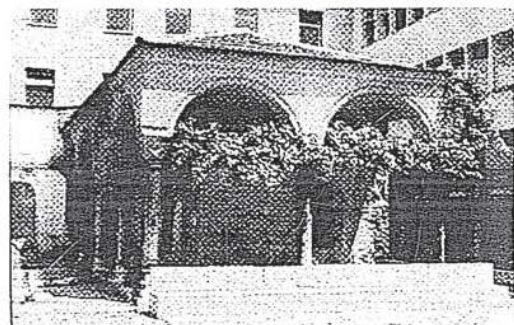
21

37

22

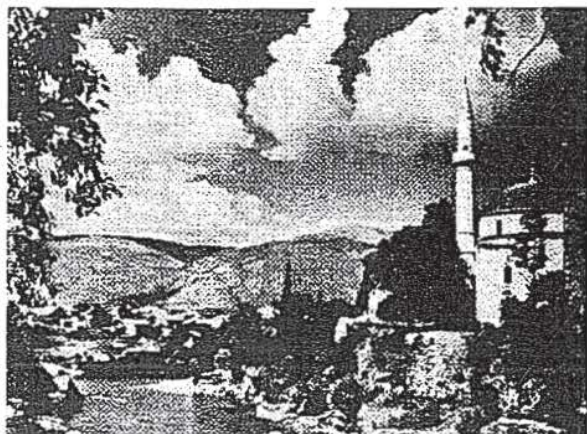

16

17

39

38

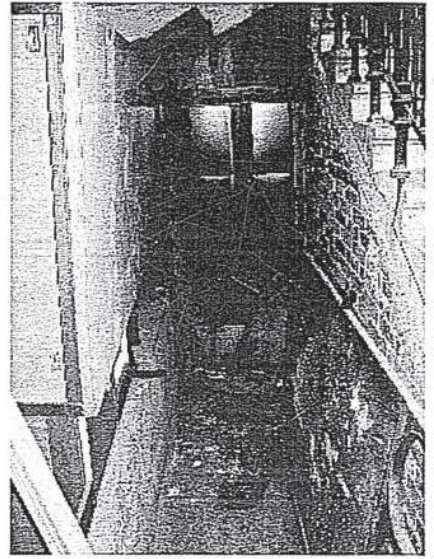
29

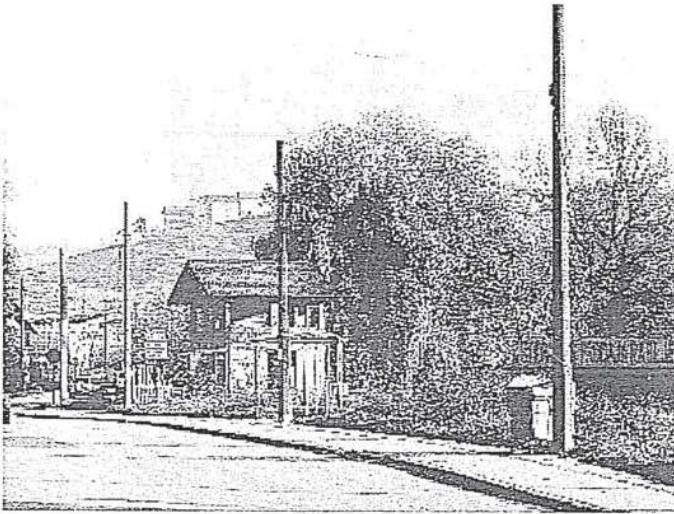
33

15

13

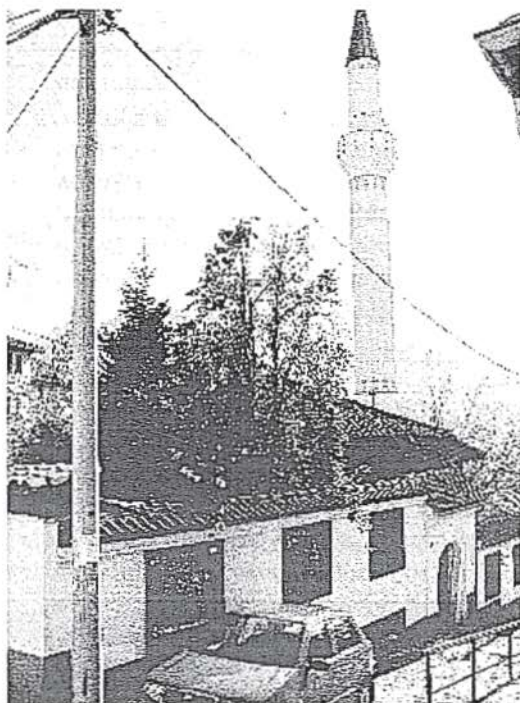
12

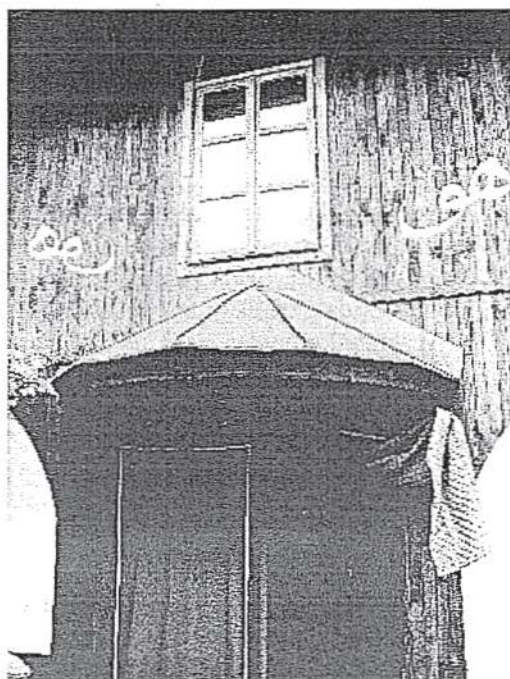
24a

26

20

23